Vol-13 Special Issue- 1.2 ISSN- 2349-7076

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
Patron: Prof. R. G. Kothari
Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

'वसुधैव कुटुंबकम' आणि सामाजिक अभिसरण: मराठी भाषेच्या 'अभिजात' दर्जाचा समाजशास्त्रीय आणि सांस्कृतिक अन्वयार्थ

अश्विनी सुरेश शिंदे
श्री जगदीश प्रसाद झाबरमल तिबरेवाला विश्वविद्यालय, विद्यानगरी, झुंझुनू, राजस्थान-333010

सारांश

'विकसित भारत @२०४७' चे स्वप्न साकार करण्यासाठी राष्ट्राची सांस्कृतिक आणि भाषिक मुळे भक्कम असणे आवश्यक आहे. हा शोधनिबंध मराठी भाषेला 'अभिजात दर्जा' (Classical Status) मिळण्याच्या मागणीचे समर्थन करतानाच, भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये (IKS) आणि सामाजिक समतेच्या उभारणीत मराठीने दिलेल्या योगदानाचा सखोल वेध घेतो. कॉन्फरन्सच्या वसुधैव कुटुंबकमचे सामाजिक-सांस्कृतिक पैलू) या थीमच्या अनुषंगाने, हा अभ्यास हे सिद्ध करतो की, प्राचीन मराठी साहित्याने केवळ धार्मिक प्रबोधन केले नाही, तर जातीव्यवस्थेच्या भिंती तोडून 'वैश्विक कुटुंबा'ची संकल्पना प्रत्यक्ष समाजात रुजवली. सातवाहन काळातील लोकजीवनाचे चित्रण करणाऱ्या 'गाथा सप्तशती'पासून ते संत ज्ञानेश्वरांच्या 'पसायदाना'पर्यंतचा प्रवास तपासताना, हा निबंध हे अधोरेखित करतो की मराठी भाषा ही भारताच्या 'सामाजिक सौहार्दाची' एक प्रमुख वाहक आहे.

महत्त्वाचे शब्द : अभिजात मराठी, वसुधैव कुटुंबकम, वारकरी संप्रदाय, सामाजिक अभिसरण, विकसित भारत, भारतीय ज्ञान प्रणाली.

प्रस्तावना

भाषा ही केवळ संवादाचे माध्यम नसून, ती समाजाच्या सांस्कृतिक स्मृतीची आणि नैतिक मूल्यांची संवाहक असते. भारत सरकारने एखाद्या भाषेला 'अभिजात' घोषित करण्यासाठी जे निकष निश्चित केले आहेत, त्यामध्ये त्या भाषेचा १५०० ते २००० वर्षांचा प्राचीन इतिहास, साहित्याची मौलिकता आणि ऐतिहासिक सातत्य असणे आवश्यक आहे. प्रा. रंगनाथ पठारे समितीने सादर केलेल्या अहवालानुसार, मराठी भाषा हे सर्व निकष अत्यंत समर्थपणे पूर्ण करते. परंतु, या तांत्रिक निकषांच्या पलीकडे जाऊन पाहिल्यास, मराठी भाषेने भारतीय उपखंडात 'वसुधैव कुटुंबकम' (हे विश्वची माझे घर) या उदात्त विचारसरणीचा प्रसार करण्यात मोलाची भूमिका बजावली आहे. प्राचीन भारतात जेव्हा ज्ञान केवळ संस्कृत भाषेत आणि विशिष्ट वर्गापुरते मर्यादित होते, तेव्हा मराठीने 'लोकभाषा' म्हणून ज्ञानाचे लोकशाहीकरण केले. 'विकसित भारत @२०४७' च्या उभारणीत, जिथे आपण आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि सौहार्दाची अपेक्षा करतो, तिथे मराठी संत साहित्यातील समतेचा विचार मार्गदर्शक ठरणार आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात मराठीच्या अभिजात स्वरूपाचा आणि तिच्या सामाजिक-सांस्कृतिक योगदानाचा विस्तृत आढावा घेतला आहे.

मराठीची प्राचीनता आणि लोकजीवनाचा आरसामराठी भाषेला अभिजात दर्जा मिळणे का आवश्यक आहे, हे समजून घेण्यासाठी तिची प्राचीनता पाहणे गरजेचे आहे. शिलालेखीय पुरावे: कर्नाटकातील श्रवणबेळगोळ येथील गोमटेश्वराच्या मूर्तीखालील "चामुण्डराये करवियले" (इ.स. ९८३) हा शिलालेख मराठीच्या अस्तित्वाचा ठोस पुरावा मानला जातो. मात्र, भाषेचा प्रवाह त्याही पेक्षा जुना आहे. नाणेघाट, जुन्नर आणि नेवासा येथील प्राचीन शिलालेखांमध्ये मराठीची पूर्वसुरी असलेल्या 'महाराष्ट्री प्राकृत'ची बीजे आढळतात. गाथा सप्तशती आणि सामाजिक वास्तव: इ.स. पहिल्या शतकात सातवाहन राजा हाल याने

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

संकलित केलेला 'गाथा सप्तशती' हा ग्रंथ महाराष्ट्री प्राकृतमधील आहे. हा ग्रंथ तत्कालीन समाजाचे अत्यंत वास्तववादी चित्रण करतो. यामध्ये देवांच्या स्तुतीपेक्षा शेतकरी, कष्टकरी स्त्रिया, ग्रामीण उत्सव आणि मानवी भावनांचे चित्रण आहे. हे सिद्ध करते की मराठी संस्कृती ही सुरुवातीपासूनच 'इहवादी' आणि समाजाभिमुख होती. 'वसुधैव कुटुंबकम'चा खरा अर्थ सामान्य माणसाला सामावून घेण्यात आहे, आणि मराठी साहित्याने तेच केले आहे.

'वसुधैव कुटुंबकम' आणि संत साहित्यातील सामाजिक क्रांती

१२ व्या आणि १३ व्या शतकात जेव्हा समाज जातीभेदाने ग्रासलेला होता, तेव्हा मराठी संतांनी भाषेच्या माध्यमातून सामाजिक क्रांती केली.वारकरी संप्रदाय आणि समता: संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम, संत नामदेव आणि संत चोखामेळा यांनी ईश्वराच्या दारात सर्व मानवांना समान लेखले. "विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म, भेदाभेद भ्रम अमंगळ" या उक्तीतून संत तुकारामांनी संपूर्ण जग हे एकाच ईश्वराचे रूप आहे, ही भावना मांडली. पसायदान - वैश्विक कल्याणाची प्रार्थना: संत ज्ञानेश्वरांनी ज्ञानेश्वरीच्या शेवटी मागितलेले पसायदान हे केवळ मराठीसाठी नाही, तर संपूर्ण विश्वासाठी आहे."हे विश्वचि माझे घर, ऐसी मती जयाची स्थिर, किंबहुना चराचर, आपण जाहला।" हे तत्त्वज्ञान जागतिक शांततेचा पाया आहे. जेव्हा ज्ञानेश्वर माउली "जे खळांची व्यंकटी सांडो" (दुष्टांमधील दुष्टवृत्ती नष्ट होवो) असे म्हणतात, तेव्हा ते संघर्षाचे निवारण अहिंसक मार्गाने करण्याची शिकवण देतात.

महानुभाव पंथ आणि भाषिक सार्वभौमत्व

चक्रधर स्वामींनी आपल्या शिष्यांना स्पष्ट आदेश दिला होता - "धर्मु संन्देशोवा नावे" (धर्माचा उपदेश मराठीतच करावा). संस्कृतचे वर्चस्व झुगारून त्यांनी आपले तत्त्वज्ञान मराठीतून मांडले, जेणेकरून ते स्त्रिया पोहोचावे. लीळाचरित्र, दृष्टांतपाठ यांसारख्या ग्रंथांनी मराठीला एक प्रगल्भ ज्ञानभाषा बनवले. महानुभाव पंथाने ग्रंथांच्या संरक्षणासाठी 'सकल' आणि 'सुंदरी' यांसारख्या सांकेतिक लिपींचा (वापर केला, जे प्राचीन काळातील माहिती संरक्षणाचे एक प्रगत तंत्र होते. हे योगदान मराठीला अभिजात दर्जा मिळवून देण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

विकसित भारत @२०४७ साठी अभिजात मराठीची प्रासंगिकता

२०४७ पर्यंत भारताला एक विकसित राष्ट्र म्हणून उभे करताना, आपल्याला अशा समाजाची गरज आहे जो आधुनिक असेल पण आपल्या मुळांशी जोडलेला असेल. नैतिक मूल्यांचे जतन: आजच्या भौतिकवादी युगात तरुणांमध्ये नैराश्य आणि मानसिक तणाव वाढत आहे. अशा वेळी, मनाचे व्यवस्थापन शिकवणारे समर्थ रामदासांचे 'दासबोध' किंवा तुकारामांचे अभंग मार्गदर्शक ठरू शकतात. अभिजात दर्जा मिळाल्यास या ग्रंथांचे जतन आणि आधुनिक भाषांत अनुवाद करणे सोपे होईल. आंतर-सांस्कृतिक संवाद: संत नामदेव हे महाराष्ट्रातून पंजाबमध्ये गेले आणि तिथे त्यांनी समतेचा संदेश दिला. त्यांची ६१ कवने 'गुरु ग्रंथ साहिब'मध्ये समाविष्ट आहेत. हे (राष्ट्रीय एकात्मता) चे ऐतिहासिक मॉडेल आहे. मराठीच्या अभिजात दर्जातून आपण या आंतर-सांस्कृतिक संवादाला पुन्हा उजाळा देऊ शकतो. रोजगार आणि पर्यटन: अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाल्यास भाषा संशोधन, अनुवाद आणि साहित्य पर्यटनाच्या क्षेत्रात रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण होतील, जे आर्थिक विकासाला हातभार लावेल.

निष्कर्ष

निष्कर्षतः, मराठी भाषेला 'अभिजात दर्जा' मिळणे ही केवळ महाराष्ट्राची भावनिक मागणी नाही, तर ती भारतीय ज्ञान परंपरेच्या (IKS) संवर्धनाची राष्ट्रीय गरज आहे. मराठी भाषेने आणि साहित्याने गेल्या २००० वर्षांत समाजातील उच्च-नीच भेद मिटवून 'माणूस' केंद्रस्थानी आणला. संत ज्ञानेश्वरांपासून ते आधुनिक विचारवंतांपर्यंत सर्वांनी मराठीच्या माध्यमातून 'वसुधैव कुटुंबकम'चा विचार जोपासला. 'विकसित भारत @२०४७' चे ध्येय गाठण्यासाठी आपल्याला अशाच सर्वसमावेशक

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

विचारसरणीची गरज आहे. म्हणून, या आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या माध्यमातून हे प्रतिपादित केले जाते की, मराठी भाषेला अभिजात दर्जा देणे हे जागतिक शांतता, सामाजिक सौहार्द आणि भारतीय अस्मितेच्या बळकटीकरणासाठी एक ऐतिहासिक पाऊल ठरेल.

संदर्भ ग्रंथ सूची

पठारे, रंगनाथ (अध्यक्ष). (२०१३). मराठी भाषा अभिजात दर्जा शोध अहवाल. महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

तुळपुळे, शं. गो. (१९७३). प्राचीन मराठी कोरीव लेख. पुणे विद्यापीठ प्रकाशन, पुणे.

नेमाडे, भालचंद्र. (१९९०). टीकास्वयंवर. साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.

ढेरे, रा. चि. (२००२). लोकसंस्कृतीची क्षितिजे. पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.

सरदार, गं. बा. (१९७०). संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० (NEP 2020), शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार.

मिराशी, वा. वि. सातवाहन आणि पश्चिमी क्षत्रप यांचा इतिहास.